

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА

Освіта ХХІ століття, якій притаманний “діалого-культурологічний підхід” (Г.О.Балл, А.Г.Волинець) передбачає необхідність побудови навчально-виховного процесу на діалогічних засадах, суб’єкт-суб’єктну взаємодію вчителя та учня, створення оптимальних умов для саморозвитку творчих здібностей зростаючої особистості.

Положення Л.С.Виготського про наявність творчого начала в житті кожної людини, концепція психічного як творчо-перетворюючої діяльності (С.Л. Рубінштейн) проголосила визнання здібності особистості перетворювати дійсність, а також необхідність дослідження особистості не лише як активного, але й творчого суб’єкта діяльності в історичному контексті. Тому прагнення розкрити механізми взаємодії детермінант у творчості особистості постало питанням про “особистість майбутнього”. Як зазначав Л.С. Виготський: „Якщо розуміти творчість в її прямому психологічному смислі, як створення нового, легко дійти висновку, що творчість є справою всіх у більшій чи меншій мірі, вона ж є постійним супутником дитячого розвитку” [5: 32].

Проблема розвитку здібностей є найбільш суперечливою, діапазон рішень якої сягає від повного заперечення творчих здібностей до визнання їх самостійним фактором, незалежним від інтелекту. Прагнення виокремити деяку специфічну здібність до творчості призвело до виділення коефіцієнта креативності C_r (Дж.Гілфорд) і переходу від ототожнення творчих здібностей з інтелектом до їх протиставлення. Сьогодні креативність як особливий тип інтелектуальних здібностей досить широко вивчається як у зарубіжній, так і у вітчизняній психології (К.Тейлор, Е.Торренс, Р.Арнгейм, Я.А.Пономарьов, О.К. Тихоміров, А.М.Матюшкін, А.В.Брушлинський, В.А. Моляко, О.І.Кульчицька, А.В.Хуторський, П.М.Якобсон та ін.). Креативність визначається як найбільш загальна здібність до реалізації власної індивідуальності, в структуру якої входять інтелектуальна активність і чутливість до побічних продуктів творчої діяльності. Така інтегративна здібність вбирає в себе цілі системи взаємопов’язаних здібностей-елементів. Крім указаних якостей, ознаками креативності виступають оригінальність, евристичність, фантазія, чіткість, уява, асоціативність, мрійливість, гнучкість розуму, натхнення, власна точка зору, ініціативність, нестандартність тощо. Отже, аналіз наукових досліджень дає підстави для трактування креативності як ціннісно-особистісного, системного, багаторівневого феномену, що в практичному аспекті виражається у моделюванні процесу навчання та виховання.

Відомо, що кожна творча особистість має притаманний їй стиль поведінки, який підкреслює її унікальність. Індивідуальність забезпечує властивий тільки певній людині стиль взаємозв’язків із середовищем (Г.С.Костюк, В.В.Давидов, О.М.Леонтьєв, А.В. Петровський, С.Л.Рубінштейн та ін.). Природа індивідуальних відмінностей у проявах творчої активності й у наш час залишається предметом дискусій. Це стосується питання: що обумовлює вияв творчості в людини – зовнішні чи внутрішні детермінації. Зовнішні детермінації пов’язують з умовами виховання, впливом соціального оточення, системою освіти і навчання. Внутрішні передумови розглядаються дослідниками по-різному. З одного боку, вчені твердять, що креативність особистості базується на особливих поєднаннях творчих здібностей. Це поєднання може виявлятися у будь-якій діяльності й забезпечувати її успішність. З другого боку, творчі здібності не є специфічними утвореннями. Вони походять з інших якостей індивідуальності, найчастіше їх пов’язують зі специфікою когнітивної сфери людини, або з її нейрофізіологічними задатками. Більшість дослідників вважає, що соціальні мотиви є генетично первинними і виконують смислоутворюючу функцію, особливо в навчальній діяльності, тому їх розвиток є важливою умовою її успішності. Можна дійти висновку, що всі зовнішні впливи, заломлюючись крізь внутрішні, складають неповторну індивідуальність [2;6;12]. Таким чином, на сучасному етапі постає завдання комплексного вивчення природи та розвитку творчості.

Виявлення обдарованих дітей, їх подальший розвиток, пошук педагогічних технологій професійної спрямованості обдарування є важливою проблемою психолого-педагогічної науки та практики. У своєму дослідженні ми спиралися на педагогічну спадщину В.О. Сухомлинського, А.С.Макаренка та здобутки психологічних наукових парадигм: генетичної (особистість досліджується у процесі її розвитку) (С.Д. Максименко); психології творчої людини (В.О. Моляко, О.І.Кульчицька); особистісно-діяльній (Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, І.Д.Бех).

Генетична психологія (С.Д.Максименко) визначає здібності як ступінь оволодіння людиною засобами дії та розглядає їх виникнення як процес абсолютно необхідний, природний, детермінований соціальними умовами життя людини. Основні принципи експериментально-генетичного підходу (принцип аналізу за одиницями, принцип історизму, принцип системності, принцип проектування) роблять причинно обґрунтованим розгляд механізмів розвитку

креативності в дітей. Знання сенситивних періодів означає можливість моделювати розвиток здібностей. Як зазначає академік С.Д.Максименко, “знаючи, в який період і в який час треба діяти, навчаючи людину, ми тим самим можемо прогнозувати всебічний або конкретний розвиток здібностей у цієї дитини. Тоді ми стимулюємо цей компонент структури особистості” [9: 227]. У цьому контексті вчений наголошує на важливості розгляду явища обдарованості як специфічного явища людської психіки, що є певною передумовою досягнення успіхів у будь-якій діяльності. Проблема дослідження психологічних особливостей дитячої обдарованості є досить актуальною в сучасній науці, проте природа даного феномена залишається незрозумілою, що викликано багатозначністю самого терміна. Ключовими положеннями, на думку С.Д. Максименка, є виникнення обдарованості як цілісної (всесобістісної) міжфункціональної системи, яка має певні психологічні характеристики: високу мобільність, рухливість, унікальне співвідношення тріади – афекту, інтелекту та дії, зв’язок між якими є динамічним та зворотнім, що є стимулюючим чинником активності афективної та інтелектуальної сфер дитини в ранньому онтогенезі, і проявляється у допитливості, “ненасичуваності”, рухливості і легкому переключенні. Все це призводить до швидкого і легкого розвитку вищих психічних функцій. Психіка таким чином реалізує одну із своїх сутнісних функцій – проектування (моделювання) [9: 225-233]. Отже, психологічний аналіз обдарованості дає підстави стверджувати, що обдарованість – це комплексне явище психіки людини, яке включає єдність інтелекту, творчості і мотивації (Л.С. Виготський, Б.М.Теплов, Н.С.Лейтес, А.В. Запорожець, А.М.Матюшкін).

Зазначимо, що у взаємозв’язку з креативною діяльністю здійснюється і когнітивна (пізнавальна) – це уміння відчувати навколишній світ, ставити питання, обґрунтовувати своє розуміння питання, робити висновки. Для того, щоб креативні та когнітивні процеси мали спільну структурну основу і знаходили вираження у загальноосвітніх результатах учня, необхідна організаційна діяльність, яка здійснюється на базі таких здібностей, як цілепокладення, наполегливість, самовизначення, рефлексія тощо. Отже, молодший школяр взаємодіє із зовнішніми структурами за допомогою трьох основних видів діяльності: 1) пізнання (освоєння) об’єктів довколишнього світу; 2) створення учнем особистісного освітнього продукту як еквівалента власного освітнього приросту; 3) самоорганізація попередніх видів діяльності-пізнання і творення, де і проявляються відповідні їм якості особистості: когнітивні; креативні, що забезпечують умови створення учнем творчого продукту діяльності; методологічні (оргдіяльнісні) якості: уміння ставити мету й забезпечувати її досягнення, програмувати дії; самоаналіз і самооцінка. Ці групи якостей є мінімальним комплексним набором орієнтирів для

особистісно орієнтованого навчання. Наприклад, розвиток лише креативних якостей зробить неможливим загальноосвітній рух учня, оскільки без сформованої організаційної основи його творчість залишається спонтанною і неформальною. Кінцевою та основною метою креативної діяльності є створення учнем нового об’єкта, продукту, причому це відбувається у взаємозв’язку з когнітивною сферою [3]; [4]; [7]; [12]; [14].

Творча самореалізація учня визначається його обдарованістю й талантом. У цьому питанні немає однозначного розуміння серед вітчизняних та зарубіжних учених. На думку А.В.Хуторського [14], дані терміни означають систему якісних оцінок творчої самореалізації учня, яка застосовується до нього в кожній із освітніх сфер. Обдарованість як міра творчої самореалізації дитини пов’язана з творчими можливостями і здібностями учня. У вітчизняних дослідженнях обдарованості (О.І.Кульчицька, В.В. Клименко, В.О.Моляко, О.Л.Музика) звертається увага на важливу роль ідеалів та ситуації успіху, які суттєво впливають на розвиток обдарованості. Сьогодні вчені схильні вважати, що мотиваційна сфера є одним із центрів, що визначають структуру особистості, іншими центрами є пізнавальна та емоційно-вольова сфера, а епіцентром – свідомість як вершина всієї особистісної системи, яка надбудовується на біофізіологічному (темперамент, задатки та ін.) і соціальному фундаменті (суспільні відносини, спілкування, спрямованість особистості). В сучасній психології мотивацію досягнення розглядають як функціональну систему інтегрованих воедино афективних і когнітивних процесів особистості, що регулює процес діяльності, та яка передбачає прагнення індивіда до змагання із самим собою у досягненні вищих результатів. У багатьох дослідженнях показано, що потреба в досягненні не є природженою і наслідуючою потребою, а розвивається в період ранньої соціалізації особистості дитини і формується як під впливом сімейного виховання, так і в динамічній взаємодії з ширшим соціальним оточенням – школою, ЗМІ, що може або підсилювати, або пригнічувати дану потребу. На думку О.І. Кульчицької, “для того, щоб зберегти в дитини бажання пізнавати, перетворюючи пізнання в керований і систематизований процес-навчання, треба дуже вміло спрямовувати це бажання у правильному напрямі – напрямі самостійного пошуку. В молодшому шкільному віці необхідно розвинути й закріпити в дитини друге важливе почуття, що зароджується, – почуття успіху. У діалектиці заохочень і покарань потрібно виявляти надзвичайну гнучкість, вміти передбачати, які наслідки матимуть для дитини різні системи впливу” [8: 8-9].

Творча обдарованість розглядається науковцями як індивідуальний, творчий, мотиваційний і соціальний потенціал, що дає можливість отримати високі результати в будь-якій діяльності. Як слушно зазначає С.Д.Максименко, “питання про те, яких

успіхів можна очікувати від дитини, є вельми актуальним, перш за все у плані прикладному. Адже значущим є відрізок часу в житті людини, коли навчання є головним видом діяльності і головним виміром активності особистості. У цей час особистість переживає формувальні зміни, які визначають її подальшу долю” [9: 121]. Створити належні умови для збалансованості прагнень дитини до самореалізації та саморозвитку – важливе завдання початкової освіти. Відомо, що молодший шкільний вік є періодом активного пізнання себе та порівняння себе з іншими. Наявність ідеалів, зразків для наслідування у цьому віці характеризується спробами набуття досвіду, наближеного до того, що має людина, яка наслідується; відшукуванням спільного у розвитку здібностей; прийняттям цінностей та ідеалів [4]; [5]. Висока якість та ефективність виконуваної діяльності, відкриття нового, успіх у змагальній діяльності є показниками ситуації успіху, що займає провідне місце у формуванні і розвитку мотивації досягнення як чинника розвитку творчості дитини [7]; [8]; [9]; [11]. Ми вважаємо, що початкова школа – це саме той "останній шанс" непримусової вольової корекції психічного розвитку і становлення здібностей дитини, коли їй можливо допомогти реалізувати власні досягнення, розбудовуючи творчі здібності. Процеси навчання в початковій школі – це період остаточного “цементування” підвалин психічної діяльності людини (її здібностей мислення, почуттів, уяви), від якості яких залежить подальша доля творчих здібностей людини; можливості активного їх розвою забезпечують ріст таланту, виводять його на норму життя та діяльності людини. Модифікацій систем початкового навчання в сучасному житті ми зустрічаємо багато, але вони не змінюються в якісному аспекті. Переважна більшість з них експлуатують одну здібність – процеси пам’яті – і “не враховують” гармонії творчих здібностей. Зокрема, вчителів початкових класів необхідно турбуватися про створення позитивної мотивації. Ш.А.Амонашвілі закликав формувати мотиви навчання через прагнення бути дорослим: “дитина має стверджувати себе, творити – тоді вона дорослішає” [1: 16].

Вихідними для методології нашого дослідження стали положення вітчизняних психологів про те, що сполучальність навчання та розвитку як напруженої суперечливої єдності є визначальною характеристикою педагогічної ситуації; індивідуальний підхід до учня має полягати у розвитку його індивідуальних особливостей (Г.С.Костюк); способи управління мають враховувати індивідуальну своєрідність людини, її суб’єктивні

властивості, в тому числі, здатність до творчості, креативності, що і є власне, підґрунтям саморозвитку (Г.О.Балл); спосіб управління є характеристикою діалогічної взаємодії як узгодження різних уявлень і прагнень двох особистостей (дорослого і дитини) щодо життя і напряму власного становлення (С.Д. Максименко).

Тому проблема прогнозування психічного розвитку в дитячому віці в контексті генетичної психології як специфічне проектування об’єктивації, експлікації різноманітних можливостей, досягнень, життєвих ситуацій постає надзвичайно гостро. Від того, наскільки вимоги, які пред’являються школою, будуть адекватними потенційним можливостям дітей, багато в чому залежать не тільки шкільні успіхи, але й становлення особистості в цілому, бо “успішність учня є мірою суб’єктивності у власному русі: міра самостійності, оригінальності, творчості, гнучкості тощо” [9: 121].

Актуальним завданням нашого дослідження була розробка провідних напрямів розвитку творчих здібностей молодших школярів при роботі над текстом на уроках української мови та створення необхідних умов для реалізації креативності кожного учня. Ми виходили з припущення, що резерви обдарованості, які закладені практично у кожній дитині, можна розвинути в процесі розвивально-освітнього середовища, яке побудовано на принципах проблемного і гуманітарно-особистісного навчання, що забезпечує формування позитивної Я-концепції [13]. Розглядаючи роботу над текстом учня молодшого шкільного віку як складний вид пізнавальної діяльності, центральною ланкою якої є сприймання та розуміння тексту, його когнітивна та комунікативна сторони, ми враховували наступні параметри: учень як суб’єкт учбової діяльності; особливості розуміння та осмислення ним тексту; структурно-сміслові характеристики тексту; відкритість, гнучкість, пластичність внутрішніх позитивних змін даного віку. Зазначимо, що розвиток творчої особистості молодшого школяра є продуктивним при дотриманні наступних умов: по-перше, вона має досліджуватись в багатоманітності проявів і єдності всіх її сторін із врахуванням її інтенціональної суті; по-друге, шляхом аналізу психічних зв’язків в контексті інтерактивних, перцептивних, комунікативних, екзистенціальних, функціональних, ментальних і мовних процесів психічного розвитку; по-третє, як комплексний психологічний феномен, який має свою структуру, генезу і умови становлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амонашвили Ш.А. Психологические основы педагогики сотрудничества: Кн. для учителя. – К.: Освіта, 1991.
2. Балл Г.А. Костюк и его методологические уроки // Психол. журнал. – 2000. – Т.21. – №3.- С.112-116
3. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання.

– К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.

4. Вікова та педагогічна психологія: Навч. пос. /О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В.Огороднійчук та ін. 2-ге вид. - К.: Каравела, 2007. – 400 с.

5. Выготский Л.С. Воображение и творчество в

детском возрасте. Психол. очерк. – М.: Просвещение, 1991.

6. *Костюк Г.С.* Навчання і психічний розвиток учнів// Психологічна наука, вчитель, учень. – К.: Рад.школа, 1979. – С. 19-32.

7. *Клименко В.В.* Механізм творчості: чи можна його розвивати. – К.: Шкільний світ, 2001. – 96 с.

8. *Кульчицька О.І.* Почуття та емоції в розвитку особистості // Обдарована дитина. – 2007. – №1. – С. 3-16.

9. *Максименко С.Д.* Генеза здійснення особистості. – К.: Видавництво ТОВ “КММ”, 2006. – 240 с.

10. *Моляко В.А.* Концепція виховання творчої

особистості // Радянська школа, 1991. – №5. – С. 47-52.

11. *Музика О.Л.* Ціннісна свідомість і розвиток обдарованості. – У.: Міжнародна фінансова агенція, 1997. – 24 с.

12. Психологія творчості / Под ред. Я.А.Пономарёва. – М.: Наука, 1990. – 294 с.

13. Робота з обдарованими дітьми. Сходінки творчого зростання.1-4 класи. – Пос. для вчителя. – Тернопіль.: Навчальна книга-Богдан. 2006. – 152 с.

14. *Хуторской А.В.* Развитие одаренности школьников: Методика продуктивного обучения: пособие для учителя. – М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2000. – 320 с.

Подано до редакції 13.04.07

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются современные подходы к проблеме креативности. Предлагается

педагогическая модель развития творческой личности младших школьников на уроках родного языка.

SUMMARY

The article presents some modern approaches to the problem of creativity. The pedagogical model of developing

a creative personality of junior pupils via lesson of the native language is suggested to be implemented into practice.